

Dogry söz

Category: Filosofiýa, Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Dogry söz DOGRY SÖZ

Türkmen halkynyň taryhynda milli ruhuň ösuslerine oňaýsyz täsir eden sowet döwri ýakymsyz yz galdyrdy. Sowet ideologiýasy turkmeniň ruhy-ahlak ýoluna communistik ahlak düzgünleriniň, ateizmiň üsti bilen uly zarba urdy. Garaşsyzlyk ýyllarynda turkmen aňyny sowet düşunjelerinden, endiklerinden saplamak ugrunda düýpli işler alnyp baryldy. Sowet döwrüniň hakykaty barada kän-kän zatlar aýdyldy.

Amanbibi Muhammedowanyň «Dogry söz» atly şu makalasynda ýetmiş dört ýyla çeken şol biweç düzgün barada söz açylýar.

* * *

Men bir taksa mündüm. Maşynyň sürüjisi gürründeşlige ilgezik adam eken. Ol meniň elimdäk kagylara, gazetlere göz aýlap, nirede işleyänligim bilen gyzyklandy. Sowet döwri barada söz açyp, şol döwür barada dogry söz aýtmalydygyny nygtady.

Dogry söz. Onda-da ýetmiä ýyllyk döwür baradaky dogry söz. Ol indi näçe ýyl bări aýdylyp gelinmeýärmi näme? Ine, bir filosof şeýle diýipdir: «Filosofiýa, bu – ýüzugra ynanýan zatlaryny esaslandyrmaç üçin, şübheli sebäpleriň gözlegidir». Adam aňynyň özgerışı hem şübheleriň seljerilişiniň uzaga çekýän prosesi bolmaga çemeli.

Sowet döwri barada her şahsyyetiň öz akyl ýetirişine, durmuşy duýup bilşine laýyk gelýän dogry sözi bolup bilməzmi näme? Adam ömürleri deň däl-ä. Her kimiň şahsy ykbalynyň döwürleriň şertlerine görä bolup durmaýanlygy sada hakykat. Mekdepde jemgyýeti öwreniş sapagyny okadan mugallymymyzyň: «Okuwçylar, kommunizme ýetenimizde-de, adamlaryň hemmesi uçdantutma bagtly bolar öydüp pikir etmäň. Şowsuzlyklar, ölüm-ýitim kommunizmde-de bolar» diýip, cyny bilen aýdan sözleri indi kommunizm barada juda ýöntemlik bolup görünse-de, şowsuzlyklar, ölüm-

ýitim hakdaky aýdanlarynyň durmuş hakykatynyň beýanydygyny inkär edip bolmaz-a. Taksiniň sürüjisi hem sowet döwrüniň dälde, şol döwürdäki öz ykbalynyň hoş günleriniň zaryny çekýäne meñzeýärdi. Ýöne ol hakyky hoş günler däldi. Ol kommunistik aldawa duwlanan günlerdi. Şu hakda pikir edenimde, bir ýagdayý ýadyma düşdi. Segseninji ýyllaryň başlarynda men etrap gazetinde işläp başladym. Her gün şol bir ýol bilen pyýada işe gatnaýardym. Günde işden gelýärkäm, papagyna çenli gara ýag siňen bir ýaşuly hem eline bir topbak tagtajyk alyp, öňümden çykýardy. Ol wagon bejeriji zawodda işleyän işçi bolmaly. Şol ýaşulynyň dünýä bilen seri bolman, agyr köwüşlerini süýräp, yranyp barşy henizem göz öňümden gidenok. Meniň oña diýseň nebsim agyrýardy. Tomsiň howur alyp duran günler dagy onuň gara ýagly eşikleri ot alyp ötägitjek ýalydy. Onuň ömrünü şeýdip geçirendigine şübhe bolup biljek däldi. Sebäbi ol döwürde ömür ýoluň işçilikden başlansa, şol kysmatyň üýtgemegi mümkün däl diýen ýalydy. Şol ýaşuly sowet işçisiniň tipiki keşbidi. Nähilidir bir özgerişe, ösüše umytsyz müňlerçe, millionlarça sowet adamlarynyň uzak ýyllara çeken «bagtly» durmuşynda ruhuň surnukmagyna düşünmek üçin, gara ýag siňen eşikli 30-40 ýyly şol bir ýol bilen, şol bir wagtda öýüň bilen zawodyň aralygynda birmeňzeş günleri sanap geçirmeli. Zawodda her wagt saglygyňa zyýanly işde işleyändigiň üçin berilýän süýtjagazyň nobatynda içiňi hümledip durkaň, geljek hakda heý bir umytly pikir edip bolarmy. Etiň nobaty,unuň nobaty, gök önumiň nobaty, jaýyň nobaty, ýüň ýaglygyň, halynyň nobaty, keseliňi bejertmek üçin nobat, çagaňy ýasli-baga ýerleşdirmek üçin nobat, garaz, sowet adamsynyň nobatdan başga näme eşret görendigine akyl ýetirip bolmasa-da, şol döwrüň içinden millionlarça ynsan ömrüniň geçip gelmegi käbir adamlara şol döwrüň nogsanlyklaryny açyp görkezmek, edil öz ömürleriniň öten günlerine kesek atylan ýaly täsir döredýän bolmaga çemeli. Ýöne bu beýle däl ahyry. Käbir adamyň dogry söze giç düşünýän bolmagy mümkün.

Şol döwri ýatlanymda, mydama sowet jemgyýetiniň partiýa nomenklaturasy diýilýän gatlagynyň sowuk diwar ýaly, özünden razy, töwerege parhsyz, dokmäde keşbi göz öňüme gelyär. Syýasy

býúronyň agzalaryndan başlap, partiýanyň iň aşakdaky guramalarynyň wekillerine çenli özleriniň hemme ýerde we hemme zatda mamladygyna bolan gopbamsy ynam, gör, näçe gara ýag eşikli ýonekeý adamlaryň gerşinden basdy. Partiýa ulgamynda býurokratiýanyň pugta kök urandygy barada Moskwanyň gazetleri segseninji ýyllarda aç-açan ýazyp başlapdylar. Bir gazetde SSSR-iň bir respublikasynda partiýanyň rayón komitetiniň birinji sekretarynyň maşgalasynyň bir dabaraly ýygnaga barşy barada ýazylypdy. Sekretaryň aýalynyň dakynan göwher gaşly altyn shaý-sepleriniň, egin-eşiginiň, ogul-gyzynyň geýnişiniň göz giderlikdigi aýdylyp, munuň sowet partiýa ýolbaşçysynyň ahlak keşbine uly urgudagy tankyt edilýärdi. Partiýa ýolbaşçylarynyň beýle «azgynylygynyň» zähmetkeş halkda gahargazap döredýändigi şol makalada bellenip geçilýärdi. Şeýle makala ýazýanlar öz diýýän zatlaryny özleri hem garaçynlary bilen ynanýardylar. Şol wagtlar ýolbaşçylaryň üýtgeşik, daşary ýurt iýmitlerini, hatda işbil iýyändikleri barada-da, uly bir jenaýatçylyk, azgynylyk ýaly edip ýazylýardy. Beýle zatlar indi manysyz, gülkünç görünýär. Yöne şol wagtky düzgüniň güýçli ideologiáya ýaragy şeýdip, sada, zähmet adamlarynyň göwnüni gozgap, olarda, sowet döwleti biziň hossarymyz, halkyň aladasyny edip, ýolbaşçylary hem şeýdip gysýar diýen ýaly pikir döremekdi. Şeýle ideologiáya ýaragy ýetmiş ýyl dynman işledi, kämilleşdirdi. Şu ugurdan ussatlar ýetişdi. Şol wagyznesihat emelleriniň täsiri birnäçeleriniň aňyndan henizem çykyp gidiberenok. Ol wagt söz bilen aldadylar. Hakykatda sowet adamlarynyň «bagtly» durmuşy ömürlik ýeter-ýetmezlikden, birsydyrgyn, ölçüsi ýasaýyış şartlerinden, gorkudan, kimdir birine gözügidijilikden we şuňa meňzeş sussupeslige eltýän ruhy ahwallardan ybaratdy ahyry.

Ýolbaşçy gowy ýaşamaly däl bolsa, işçi-daýhanlara, kaşaň, gurply ýaşamaga hiç hiki ýagdaý bolmasa (zähmet haky baýamaga ýetmeyärdi, daşyndan gazanç etmek hannislyk, sowet jemgyýetine zyýanly nebsewürlik hasap edilýärdi), sowet jemgyýeti ýetmiş ýyllap nähili maksat ugrunda göreşip geldikä, eýsem?

Ine, bir kitapda SSKP-niň çözümleri bolan meseleleri sanalýar: – Proletariat diktaturasyny, sowet jemgyýetiniň ösusleriniň

dürli etaplarynda sosialistik demokratizmi amala aşyrmak, milli meseleleri çözmek we SSSR-de adamlaryň täze taryhy umumylygyny – sowet halkyny kemala getirmek...

Sowet adamsyny kommunistik, sosialistik internasionalizm we sowet watançylygy ruhunda terbiýelemek, kommunistik partiýany eziji gurluşy agdarmagyň güýji bolanlygyndan, kommunistik jemgyýeti gurmagyň güýjüne öwürmek, proletariat diktaturasy sistemasynda partiýanyň ýolbaşçylyk rolunu amala aşyrmak... – Partiýanyň öñünde durýan meseleleriň hemmesi hem şunuň ýaly halka düşnüsiz, umumy konsepsiýalardan ybaratdy. Olarda ykbaly, ömri synag edilýän adamlaryň, her bir şahsyýetiň islegi, pikiri, garaýsy, talaby, ruhy, düşünjesi barada hiç zat aýdylmaýardy. Her kim islese-de, islemese-de kommunistik partiýanyň talaplaryna boýun bolmaly, onuň önde goýyan meselelerini çözäge ikirjiňlenmän gatnaşmaly, ähli sowet adamsy üçin partiýanyň taýýarlap berýän durmuş galybyndan hiç kimiň çykmaga haky ýok. Partiýanyň çözümleri meseleleriniň biri hem öň yzagalak halklary ösüsüň kapitalistik gurluşynyň üstünden bökdürip, sosializme geçirmek bolup durýan eken. Bu barada-da şol kitapda anyk ýazypdyrlar. «Bökmeli» halklar şony isleýärmى, islänokmy, bu sorag partiýany gyzyklandyrmandyr. Partiýa gegemon, partiýa döwrüň akyly, ary, namysy, partiýa ähli halklara ýol görkeziji. Partiýanyň ähli sowet halklarynyň, şeýle hem dünýäniň beýleki halklarynyň ykbalarynyň üstünden öz hökmürowanlygyny amala aşyrmagy üçin, şol partiýany esaslandyryjylar imperiyanyň çäklerinde-de, ondan daşarky ýurtlarda-da gan çäýkap geçdiler. Millionlarça ömürler harap boldy, ykbalar kül boldy. Sowet adamlary ýetmiş ýylyň gazaply synagynda hiç haçan hem sosialistik jemgyýetiň düýp mazmunyna düşünip bilen däl bolsa gerek. Partiýa adamlaruň isleglerini, arzuwlarynu öwrenmegi asla gerekli hasap etmän geldi. Oña derek bütin dünýäde sosializmiň ýeňmegine ähli ünsüni, güýjüni gönükdirdi. Mydama dünýäni gapma-garşylygyň howsalasynda saklap, köp ýerde sowuk, gyzgyn uruşlaryň tutasmagyna sebäp boldy. «Sowet halky kommunistik partiýanyň ýolbaşçylygynda bütin dünýä üçin sosializme barýan goni ýoly gurdy. Köp halklar şol ýoldan barýarlar, ir-u-giç

dünýäniň ähli halklary şol ýoldan ýörär diýip, sowet taryhçylary ýazypdylar. Eger SSSR ýykylmaduk bolsa, kommunistik partiýa bütin dünýäde sosializmiň ýeňmegi üçin ömürboýy ot gorsajak eken. Ýer şarynuň altydan bir böleginde sowet gurluşynyň dowam eden döwründe gör, näçe gyrgynçylyklar, horluklar, açlyk, ýeter-ýetmezlik, yzarlanmalar, kemsitmeler bolup geçdi. Eger şol düzgüni bütin dünýäde dikeltmek üçin kommunistik partiýa öz gegomonlyk roluny dowam etdiren bolsa, ýene näçe weýrançylyklaryň boljagy belli däl. Sosializm wagyz-nesihat bilen adamlary aldawa salyp, olaryň aňyny bulaşdymagy başaran hem bolsa, planly ykdysadyýetiň durmuşa, ösüslere ukypsyzlygy, ýaramszyllygy kommunistik taglymata eýerýän ähli ýurtlarda tassyj boldy. Käbir şeýle döwletler häzir ykdysady syýasatlaryny sosializmiň prinsiplerinden bütinley üýtgetmäge mejbur boldular.

SSSR döwründe bir çaga hekiminiň eneleriň 70 böleginiň gany azlykdan ejir çekýändigini gürrüň bereni ýadymda. Ol mumuň iýmit ýetmezliginden ýuze çykýndygyny, çagaly enelerde ene süyduniň kemlik edýändigini, şonuň üçin hem körpeleri ene süydûne derek, el süýdi bilen saklamaga mejbur bolýanlaryň köpelýändigini aýdypdy. Ol syrkaw çaga seretmäge bir öye barypdyr. Çaganyň kakasy arakkeş, ejesi ýaş çagaly bolansoň, hiç ýerde işlemeýän eken. «Şol öýde bir döwüm çöregem, bir atym çay hem gaty kynluk bilen tapylýan bolmaly. Ol ýerde saçak hem boş, holodilnik-de» diýip, hekim gynanyp aýdypdy. «Bagtly» sowet adamlarynyň arasynda şeýle maşgalalar az däldi. Kommunistik partiýa bolsa dünýä kapitalizminden üstün çykmak üçin sowet halkynyň der döküp gazanýan baýlygyny, ýaraglanyşyga hem-de başga ýurtlaryň oppozision kommunistik partiýalaryna kömek bermäge gaýgyrman harçlaýardy.

Bizi gara-ak durmuşda ýaşatdylar. Hemme zat iki topara bölünýärdi. Syýasat babatda «Ýa biz bilen, ýa-da bize garşy» diýen şygar ýörgünlidi. Adamlar hem ýa ak ýürekli ýa-da gara ýürekli bolup bilyärdi. Adamlara-da sosializmiň her bir adamdan edýän ahlak talaplary nukday nazaryndan baha berilýärdi. Namaz okaýan bolsaň, öwlüýä zyýarata barýan bolsaň, öz däp-dessuryň ýöredýän bolsaň, sen eýýäm gara

yürekli nadan bolýarsyň. Ine, edil 1986-njy ýylda çapdan çykan bir kitapda şeýle sözler bar: «Kommunizm gurujuy täze adam dünýä ylmy-materialistik garaýyşly bolmaly. Ol dine uýmaýan, onuň garşysyna aktiw göreş edýän adam bolmaly... Adamlaryň nadanlygyndan peýdalanyň gazanç edýän häzirki zaman işanlaryň, mollalaryň, şyhularyň, müjewürleriň saklanyp galan «keramatly ýerler» kultuny we işini paş etmek ateistik propogandanyň wezipeleriniň biridir». Hawa, şeýdip sosialistik ideologiá öz bütin dowam eden ömründe inkär etmek hem paş etmek, barlyşyksyz göreşmek hem jeza bermek ýolundan gitdi. Sowet sözi baradaky dogry söz entek-entek aýdylyp gutarylmaz. Geçmişiniň ýalňyşlygynyň geljege sapakdygyny bilmeýän ýok.

Sowet döwrüniň bütin dowamynda partiýa sowet halkynyň içinden duşman gözläp geçdi. Hüsgärlik partiýanyň halk için iň howply ýaragy boldy. Kommunistik partiýanyň «hüsgärligi» we şübhesi millionlarça adamyň başyna ýetdi. Syýasatşynas Roý Medwedewiň kitabynda bir partiýa ýolbaşçysynyň 1937-nji ýylda şu sözleri aýdandygy ýazylypdyr: «Ine, biri öz ýerinde, meniň apparatymda zyýankeşler, kesekiler ýok diýip, hiç zady duýman çisip oturandır. Onuň daşynda bolsa aýagyna ýapyşyp diýen ýaly duşmanlar mygilly bolup üýşýär. Bu arkaýynlyk asla şol ýerde duşmanlaryň ýoklugyndan däldir, eýsem syýasy kerlikden we körlükden, akyly kemlik keseli bolan geleňsizlikdendir». Şeýle pikirdäki adamlaryň gözüne bigünäler hem duşman bolup görnüpdir.

Adamlaryň aňyndan, pikir-düşünjesinden, sowet wagylaryndan galan täsirleriň çykyp gitmegi üçin diňe iş ýüzünde erkin, milli döwletiň ykdysady taýdan çalt ösüşini, halkyň ýokary ýasaýyş derejesini we üpünciligini gazaňmagyň gerekdigine göz ýetirilen zamanada sowet döwri baradaky hakykata göz ýetirmek üçin iki döwri deňesdirmegem ýeterlik. Garaşsyzlygyň artykmaçlyklary her ädimde göze görnüp dur. Oňa ullakan bir düşündiriş gerek däl. Ýöne «Gan bilen giren, jan bilen çykar» diýilişi ýaly, sowet döwründe gulagymyz ganan boş sözlerden ara açyp, aýňalaýmak ýeňil däldir-dä, elbetde. Dünýäniň diňe ak-gara reňkden ybarat däldigini, müň dürli öwüşgininiň bardygyny bilip ýörenimize eýýäm näçe ýyl geçdi. Garaşsyzlygyň başında,

bazarlarymyza daşary ýurtlaryň harytlary aralaşyp ugranda, bir hususy dükanda dürli reňkli suw şlangalaryny görüp, haýran galdym. Biziň gözümüz elläniňde garasy eliňe ýokuşyp duran gara rezin suw şlangalary bilen pugta öwrenişipdi ahyry. Şondan başga hili bolýandyr öydüp pikir etmesek näme. Soňra kärhanalaryň şol birmeňzeş, içgysgynç diwarlarynyň ýerine, dürli reňkli, bezemen jaylardan ybarat kärhanalary görenimizde-de, birbada onuň görnüşine öwrenişip bilmedik. Sowet ýasaýsyndan başga, gyzykly, owadan, umytly ýasaýşyň bardygyna indi akyl ýetirýaris. Indi täzeliklere, ösüslere, gowulyklaryň köpelmegine garaşyp, ynamly, arzuwly ýaşamagyň döwrüne öwrenişip barýarys, Hudaýa şükür. Şundan başga dogry söz bolup bilermi? Megerem, bolup bilmese gerek.

«Edebiýat we sungat» gazeti, 27.08.1999 ý. Publisistika